

KİTAB VƏ KİTABÇILIQ İŞİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ NƏŞRİYYAT İŞİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Kitab və kitabçılıq işi haqqında elmin sərhədləri bəlli deyil, bu da onların - bu elmə daxil olan sahələrin arasındakı əlaqənin mövcudluğuna dəlalət edir. Nəşriyyat işi məsələləri kitab ticarətindən, kitabxana işi bibliografiyadan, onlar da öz növbəsində oxucu problemlərindən ayrı deyil. Kitabın öyrənilməsində son zamanlar əsas yeri sosioloji tədqiqatlar tutur ki, o da əvvəllər bir-birindən ayrı mövcud olan problemlərin inteqrasiyasına səbəb olmuşdur.

Kitabın yaradılması və istehsalı prosesi nəşriyyat işi haqqında elmin predmetini təşkil edir. Ancaq bu, o qədər də elmi sahə deyil, nə qədər ki, praktiki sahədir. Nəşriyyat işinin nəzəriyyəsi yeni yaradılmağa başlayıb. Ona kitabın məzmun və formasının nəşriyyat planlarının oxucu tələbatına uyğun gəlməsinin öyrənilməsi daxildir [3, S. 139].

Nəşriyyat işi – kitabın maddi məhsul kimi yaranmasında müəllif əlyazmasının nəşriyyata verilməsindən çapa hazırlanmasına qədərki mərhələdir. Bu mərhələdə əsər bədii, texniki, əgər lazım gələrsə elmi redaktorlar tərəfindən işlənir. Bundan sonra tam hazır əsər korrektorların ixtiyarına verilir. Burada mətnədə olan səhvlər aradan qaldırıldıqdan sonra sonra kitab ikinci mərhələyə keçir.

Müasir nəşriyyat işi bir-biri ilə sıx əlaqədə olan tematik planların tutulması, redaktor fəaliyyəti, kitabın dizaynı, istehsal prosesini özündə birləşdirir.

Nəşriyyat işi sahəsinə həsr edilmiş kitablardan biri «Azərbaycanda nəşriyyat işi» kitabıdır. Buna nəşriyyat işi haqqında iki cildlik kitabın birinci hissəsi də demək olar.

I fəsil «Azərbaycan əlyazma kitab mədəniyyətinin tarixi» adlanır. Fəsilə Azərbaycan əlyazma kitabının yaranması və inkişafı dövrünə qısa nəzər salınıb. Fikrimizcə bu fəsilə maraqlı məqamlardan biri ilk Azərbaycan kitabı məsələsidir. Müəllif müxtəlif alim və tədqiqatçılıq fikrinə tənqidi yanaşmış, «Avesta»-nı «başqa dildə yazılsa da Azərbaycan ərazisində yaradılmış ilk əlyazma kitabı», «Kitabi Dədə Qorqud»u «ilk ana dilli Azərbaycan əlyazma kitabı», «Təhriri-Öqlidis»i isə «Azərbaycan müəllifi tərəfindən yazılmış ilk çap kitabı» adlandırmışdır [2, S. 12]. Sonra əlyazma və çap kitabının yaranmasını dövrlərə bölmüş, XI-XVIII əsrlər başlığı altında bu dövrdə yaşamış sənətkarlar barəsində

məlumat vermişdir. «Qədim Azərbaycanda yazı alətləri və materialları» başlığı altında nəinki Azərbaycanda, bütün dünyada istifadə edilən yazı materialları barədə məlumat verilmişdir. Fikrimizcə bu doğru bir addımdır, çünki, Azərbaycanda yazının tarixini dünya tarixindən ayrı öyrənmək olmaz. Bu zaman əldə edilən məlumatlar natamam və birtərəfli olar.

Sonra kitabçılar – rəssamlar, xəttatlar və cildçilər haqqında məlumat verilir. Onların adları, tərtib edib üzünü köçürdükləri kitablar, istifadə etdikləri xətt növləri və bu əlyazmaların saxlandığı muzey və kitabxanaların adları göstərilmişdir.

Ardınca çap üsulunun ixtirasından sonra Azərbaycanda bu sahədə olan gerilikdən bəhs olunur və bu, XIX əsrin mənzərəsi ilə bitir. Daha sonra orta əsr Azərbaycan kitabxanalarından bəhs olunur, Şamaxı mədrəsələri, Gəncə kitabxanaları, Marağa kitabxanası, Rəşidiyyə kitabxanası, Səfəvilər dövründə kitabxana, Şeyx Səfi (Ərdəbil) kitabxanası haqqında məlumat verilir.

Fikrimizcə kitabın adı «Azərbaycanda nəşriyyat işi» olduğundan burada kitabxanaların tarixindən bəhs etmək yersizdir. Doğrudur, inkar etmək olmaz ki, nəşriyyat və kitabxana işi bir-biri ilə əlaqəli sahələrdir, lakin xəttatlıq və əlyazma kitabları nəşriyyat işi haqqında elmin bir hissəsi olduğu halda kitabxana işi bundan kənar qalır, o, daha çox müstəqil bir elm sahəsi kimi fəaliyyət göstərir.

II fəsil «XIX əsr «çapxana» yaratmaq cəhdləri» adlanır. Bu fəsilə «Üzən türk mətbəəsi»ndə, Təbrizdə, Şuşada, Tiflisdə yaradılan mətbəələrdə azərbaycanca kitab çap olunduğu bildirilir.

III fəsil ««Əkinçi»nin açdığı cığır» adlanır. H.Zərdabının «Əkinçi»dəki fəaliyyətindən bəhs olunur. Bu qəzetdən sonra yaranan mətbuat, Ünsizadə qardaşlarının mətbəəsi, «Qeyrət» mətbəəsi, Orucov qardaşlarının mətbəəsindən bəhs olunur. Bu mətbəələrin yaşamasına yardım edən mesenatlardan danışılır.

IV fəsil «Kitab nəşri kommunist ideologiyasının xidmətində» adlanır. 70 illik böyük və enişli yoxuşlu bir dövr cəmi 6 səhifəyə sığdırılmağa çalışılmışdır. Əlbəttə bu 70 ili 6 səhifəyə yerləşdirməyə çalışsan hər şey barədə bir-iki cümlə ilə danışmalı və bəzi şeylərin üstündən sükutla keçməli olursan. Burada da belədir. Bu dövrdə nəşriyyat işinin vəziyyəti barədə çox səthi və bəsit məlumat verilib.

V fəsil «XX əsrin sonunda Azərbaycanda nəşriyyat işinin təkamülü» adlanır. Dövlət nəşriyyatlarının SSRİ-nin dağılması nəticəsində düşdüyü ağır vəziyyət, kitab ticarəti şəbəkəsinin iflic vəziyyətə düşməsi fəslin əsas mövzudur.

VI fəsil «Nəşriyyat və poliqrafiya fəaliyyətinin qanunvericilik bazası» adlanır. 2000-ci ilin əvvəlində hələ «Nəşriyyat işi haqqında» Qanun qəbul edilmədiyindən o dövr üçün nəşriyyat fəaliyyətini tənzimləyən qanunlardan söhbət açılır, Bolqarıstan, Gürcüstan, Macarıstan, Moldova, Ukrayna kimi ölkələrdə bu işin tənzimlənmə bazası haqqında məlumat verilir.

VII fəsil «Nəşriyyatlar» adlanır. Burada Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən nəşriyyatlar, onların işçi kontingenti, yerləşdiyi ünvan, telefon və faks nömrələri göstərilib, onların adları əlifba sırasına görə ardıcılıqla düzülüb.

«Nəşriyyat işi» adlı kitab 2001-ci ildə çap olunmuşdur. Kitab səkkiz fəsildən ibarətdir. Bu kitabın nəşriyyat işi ilə bağlı «Nəşriyyatın idarə edilməsi», «Müəlliflik hüququ», «Nəşriyyat müqavilələri», «Redaktə işi», «Tərtibat (dizayn)» və «Stolüstü nəşriyyat-kompüter sistemləri» adlı fəsiləri var.

«Nəşriyyatın idarə edilməsi» fəsilini [4, S. 9-30] R.İsmayılov yazmışdır. Burada nəşriyyatın profili, çap etdiyi əsərlərin (kitabların) gəlirliliyi, menecment fəaliyyəti, büdcə və planlaşdırma, nəşriyyatın strukturu və ona nəzarət, «Strukturun müəyyənəşdirilməsi», «İdarəçilik sərəştəsi» kimi mövzulara toxunulmuşdur.

«Müəlliflik hüququ» - burada «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu barədə məlumat verilmişdir. Müəlliflik hüququnun obyekt və subyektləri, bu qanunla qorunan və qorunmayan əsərlər, tərcümə əsərləri və xarici nəşrin çap hüququnun alınması qaydaları göstərilir. Azərbaycan qanunvericiliyində bu sahədə olan boşluqlardan bəhs olunur.

«Nəşriyyat müqavilələri» - burada nəşriyyat-müəllif münasibətləri şərh olunur, müəllif müqavilələrinin növləri göstərilir.

«Redaktə işi» - redaktə işi və redaktor sənəti haqqında bəhs edilmiş, nəşr prosesinin redaksiya mərhələləri sadalanmış, müəllif üslubunun saxlanılması və kütləvilik prinsipinə əməl edilməsinin vacibliyi göstərilmişdir.

«Tərtibat (dizayn)» - əvvəllər bu işlə mətbəələr məşğul olurdusa, indi bununla nəşriyyatlar məşğuldur. Nəşrin formatı, şriftlərin keqlinin müəyyənəşdirilməsi, titul elementlərinin tərtibatı, illüstrativ materiallar və onların yerləşdirilməsi işləri bütünlükdə nəşriyyatda həyata keçirilir, mətbəəyə isə hazır materiallar disketdə göndərilir.

Stolüstü nəşriyyat-kompüter sistemləri - bu fəsildə kompüterin tərkib hissələri, nəşriyyatda istifadə olunan periferiya qurğuları, Windows əməliyyat sistemi, nəşriyyat işində istifadə edilən proqramlar, elektron nəşrlər haqqında məlumat verilir.

Kitab müəllifləri nəşriyyat işi ilə əlaqəli olan bütün sahələri əhatə etməyə çalışmışlar. Nəşriyyata rəhbərlik, redaktor sənəti kimi böyük sahələr burada qısa və lokanik verilmişdir. Lakin belə böyük sahələrin hərəsi haqqında bir kitab yazmaq mümkün olduğu üçün onların haqqında bir neçə səhifədə məlumat vermək mümkün deyil. Göstərilən bu iradlara baxmayaraq «Nəşriyyat işi» kitabı Azərbaycanda nəşriyyat işinin müasir vəziyyətinin göstərilməsi və onun idarə edilməsinə dair ilk kitabdır və buna görə onun hazırlanması zamanı yol verilən səhvləri üzürlü saymaq olar və bu vacibdir.

Digər bir kitab İ.Umudlunun müəllifi olduğu, Açıq Cəmiyyət İnstitutu - Yardım Fondunun dəstəyi ilə çap olunan Azərbaycanda kitab nəşrinin monitorinqinə həsr edilmiş «Kitab nəşri bu gün» kitabıdır. Kitab on bir paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragraf «Nəşriyyat işinin hüquqi bazası praktikada» adlanır. «Nəşriyyat işi haqqında» Qanun qəbul olunmasından əvvəl və ondan sonrakı dövrdə kitab nəşrinin vəziyyəti, «Müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunda olan boşluqlar, plagiat və müəllif hüquqları məsələlərinə toxunulub. «Nəşriyyat işi haqqında» Qanun «ölü» [5, S. 11] adlandırılmış, onda olan çatışmazlıqlardan bəhs edilmişdir. Bunun əvəzində qanunun müsbət tərəflərindən bəhs etmək yaddan çıxarılmış, ancaq çatışmayan tərəfləri qabardılmışdır. Hər şeydən əvvəl «Nəşriyyat işi haqqında» Qanun bütün nəşriyyatların əsas hüquqi sənədidir və hər bir nəşriyyat öz fəaliyyətinin buradan irəli gələn tələblər səviyyəsində qurur. Deməli, bütün çatışmazlıqlarına və boşluqlarına baxmayaraq «Nəşriyyat işi haqqında» Qanun bu sahədə çalışanlar üçün vacib hüquqi sənəddir.

Bundan sonrakı doqquz paragrafda elmi, elmi-kütləvi, dərslik və dərs vəsiətləri, bədii, uşaq və s. ədəbiyyat, onları nəşr edən nəşriyyatlar, bu ədəbiyyatların nəşrində meydana çıxan problemlər haqqında məlumat verilir. Sonuncu fəsil isə «Nəşriyyatlar və mətbəələr» adlanır, burada Azərbaycanda fəaliyyət göstərən nəşriyyatların adları, ünvanları, son dövrlərdə nəşr etdikləri kitablar və poliqrafiya bazaları haqqında məlumat verilir.

Kitab Azərbaycanda kitab nəşrinin monitorinqinə həsr edilsə də burada statistik məlumatlar verilməyib, hər il Azərbaycanda nə qədər adda və hansı tirajla kitab çap edildiyi barədə heç bir məlumat yoxdur. Bunun nə qədər çətin bir iş olduğunu və nəşriyyatların bu barədə heç kimə və heç yerə məlumat vermədiyini nəzərə alıb müəllifi təqsirləndirmək fikrindən uzağıq.

Çatışmazlıqlarına baxmayaraq «Kitab nəşri bu gün» kitab nəşri sahəsində maraqlı və oxunaqlı bir kitabdır və ümidvarıq ki, nəşirlər və bu sahənin ixtisasçıları bu kitabdən bəhrələnmə bilirlər.

2005-ci ildə prof. İ.Ö.Vəliyevin «Redaktənin əsasları» kitabı çap olunub. Kitab on yeddi fəsildən ibarətdir. Bu, I hissəsi 2002-ci, II hissəsi 2003-cü ildə çap olunmuş «Redaktənin əsasları» adlı kitabın birləşdirilmiş variantıdır. Bu kitabda «Redaktə işi və onun əsasları», «Kitabın başlıca inkişaf meyilləri», «Redaktənin əsas prinsipləri», «Redaksiya-nəşriyyat prosesləri və onda redaktorun rolu», «Redaktə işinin mahiyyəti», «Mətnin müxtəlif məhlələri üzrə redaktor təhlili» kimi fəsilər var. Redaktədə kompozisiyanın, fakt materiallarının təhlilini, dil və üslub üzərində işin vacibliyini nəzərə alan müəllif bu mövzuların da hər birinə ayrı-ayrılıqda bir fəsil həsr etmişdir.

Ümumilikdə bu kitab redaktə işi ilə məşğul olan hər bir kəs üçün vacib stolüstü materialdır. Hər bir mütəxəssis ehtiyac duyduğu zaman ona müraciət edib öz suallarına cavab tapa bilər [6, 278 s.].

Nəşriyyat işi sahəsinə aid ən son nəşr olunan kitab 2006-cı ilə məxsusdur. Kitab altı bölmədən ibarətdir.

I bölmədə Azərbaycanda nəşriyyatların yaradılması və ilkin dövrlərdə fəaliyyəti, SSRİ dövründə nəşriyyatlar və onların ixtisaslaşma sahələri haqqında məlumat verilir.

II bölmə «Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda poliqrafiya fəaliyyətinin ümumi mənzərəsi» adlanır. Bu bölmədə nəşriyyatlarla kitab ticarəti müəssisələrinin münasibəti və onların fəaliyyət prinsipləri haqqında məlumat verilir. Müəllifin öz kitabını çap etdirmək məqsədi ilə öz «qanorarından belə qeyri-rəsmi imtina etməli» [1, S. 27] olurdu. Kitab ticarəti müəssisələri, xüsusən «Azərkitab»dan nəşriyyatların asılılıqları çox idi. Bununla belə Nəşriyyat, Poliqrafiya və Kitab Ticarəti İşləri Komitəsi kitabın çapı və yayılması sahəsində fəaliyyət göstərən nəşriyyatlar, mətbəə və kitab ticarəti müəssisələrində ahəngdar işin getməsinə nail olmuşdur [1, S.29]. Sonra keçid dövründə Azərbaycanda nəşriyyat işi sahəsində meydana gələn çətinliklərdən və onların kitab nəşrinə vurduğu zərbələrdən danışılır. Müstəqillik dövründə respublikadakı nəşriyyatların qarşısına çıxan problemlər barədə «Maarif» və «Təhsil» («Öyrətmən») nəşriyyatlarının təmsalində danışılır.

III bölmədə iki paragraf var. Birinci paragraf «Nəşriyyat işi subyektləri fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi» adlanır. «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Qanun, «Nəşriyyat işi haqqında» Qanun şərh olunur. Göstərilən digər iradlar haqlı olsa da, məcburi nüsxələrin nəşriyyata və sifarişçiyə vurduğu ziyan barəsindəki fikirləri ilə razılaşmaq çətindir. Əvvəla dünyanın bir çox ölkələrində məcburi nüsxə

prinsipi tətbiq olunur. Digər bir tərəfdən məcburi nüsxələrin qanunla müəyyən olunmuş müəssisə və təşkilatlara göndərilməsi həm müəllif, həm nəşriyyat, həm də oxucu üçün vacibdir. Müəllif və nəşriyyat üçün ona görə vacibdir ki, nə olursa olsun kitabxanalarda həmin kitabın nüsxələri qalacaq, oxucu üçün ona görə vacibdir ki, bütün oxucuların kitabı almaq üçün maddi imkanı olmaya bilər, həm də müəyyən zaman kəsiyindən sonra bu kitabları bukinst və kitabxanalardan başqa bir yerdən tapmaq olmaz.

II paragraf isə «Müəlliflik hüququ, müəllif müqavilələri» adlanır. Müəlliflə müqavilənin bağlanması və onun mümkün şərtləri barədə məlumat verilir. Verilən hüquqları müstəsna və qeyri müstəsna olmasına görə iki yerə bölürlər. Lakin bunun nə demək olduğu açıqlanmır. «Müstəsna hüquqların verilməsini nəzərdə tutan müqaviləyə görə müəllif öz əsərindən müqavilədə nəzərdə tutulmuş qaydada istifadə hüququnu verdiyi digər fiziki şəxs, fərdi sahibkar və s. əsərdən istifadə hüququnu başqa birinə vermək səlahiyyətinə malik olur. Qeyri-müstəsna hüquqların verilməsini nəzərdə tutulan müqavilələrdə isə əsərdən istifadə hüququ olan tərəfə həmin hüququ başqa birinə vermək səlahiyyəti verilmir» [1, S.64]. Bunu qeyd edən müəlliflər müstəsna və qeyri-müstəsna hüququn nə demək olduğunu və bu anlayışların özlərində nə ehtiva etdiklərini açımlar. Fikrimizcə bu məsələ daha dərinə araşdırılıb aydınlaşdırılsa daha doğru olardı.

IV bölmə «Nəşriyyata rəhbərlik», «Nəşriyyatda istehsal və maliyyə şöbəsi», «Nəşriyyatlarda menecment fəaliyyəti və kitab marketinqi» adlı paragraflar var.

V bölmə «Nəşriyyat-poliqrafiya proseslərinin əsas mərhələləri», «Əlyazmanın redaktəsinə dair bəzi metodik tövsiyələr», «Müasir nəşriyyatlar» adlı paragraflardan ibarətdir. Beş fəslin sonunda nəticə verilməmişdir. V paragraf «Nəşriyyat-poliqrafiya proseslərinin əsas mərhələləri» adlansa da burada yalnız redaksiya nəşriyyat prosesləri əks olunub. Buna görə paragraf «Redaksiya-nəşriyyat proseslərinin əsas mərhələləri» adlandırılırsa daha doğru olardı. Bu bölmədəki illüstrasiyalarda müxtəlif ölkələrdə istehsal olunan çoxlu sayda poliqrafiya avadanlıqlarının şəkli bol-bol verilsə də mətn daxilində onların heç adları da çəkilmir. Əlyazmanın redaktəsinə dair metodik tövsiyələrdə isə redaktə zamanı istifadə edilən şərti işarələrdən bəhs olunsaydı, koorektura işarələri unudulub. Onlar haqqında bir səhifədə izahsız məlumat verilib. Şəkilləri göstərilməklə yalnız mürəkkəblərinə misal göstərilib.

Kitabın mətnində müəlliflər illüstrasiyalarla mətnin üst-üstə düşməməsi qüsür kimi göstərilir, realıqda isə buna əməl edilməyib. Bölməyə heç bir aidiyyəti olmayan şəkillər buraya daxil edilib. İllüstra-

siyalar mətnin arasında yerləşdirildiyi və bütöv səhifəni tutduğu üçün mütaliə prosesini çətinləşdirir, oxucunun diqqətinin dağılmasına səbəb olur. Bunun əvəzinə bu illüstrasiyalar V bölmə ilə nəşriyyat işi əlaqəli olan prezident fərmanları və qanunlar toplanmış VI bölmənin arasında, hamısının bir yerdə verilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Göründüyü kimi müasir dövrdə nəşriyyat işinin nəzəriyyə və təcrübəsinə aid kitabların çapı ad etibarını artırmaqdadır. Bu kitabların böyük əksəriyyəti nəşriyyat işinə aid olsalar da poliqrafiya işləri də yaddan çıxarılmır, kitabın bir və ya bir neçə fəslə bu sahəyə aid olur. Bunun da səbəbi haqqında danışdığımız bu iki sahənin bir-birindən ayrı mövcud olmamasıdır. Lakin nəşriyyat işinə həsr edilən kitabların daha mükəmməl yazılmasına böyük ehtiyac var.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov B., Mahmudov M. *Nəşriyyat işinin əsasları*. -B.: Aspoliqraf, 2006. -224s.
2. *Azərbaycanda nəşriyyat işi*. -B.: Yeni nəsil, 2000. -160 s.
3. Мизон К. *Наука о книге*. -М.: Книга, 1980. -С. 135-140
4. *Nəşriyyat işi*. -B.: Yeni Nəsil, 2001. -218 s.
5. Umudlu İ. *Kitab nəşri bu gün*. B-: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2004. - 258 s.
6. Vəliyev İ. *Redaktənin əsasları*. -B.: Günəş, 2005. -278 s.

Инджи Гасымова
Магистр

РЕЗЮМЕ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЕ ИЗДАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА КАК ЧАСТЬ КНИЖНОГО ДЕЛО В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ

В статье говорится о книг напечатанные в последний период. Приводятся цитаты из этих книг и обсуждается их содержания. Связи с тем что книги об издательском дело выпускается всё чаще, есть нужда критиковать этих книг. В конце автор приходит к мнению что несмотря на всё это читатели нуждаются в качественных книгах.